

Sveti Franjo Asiški zaštitnik ekologije i ekologista

Bašić, Iva

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Catholic Theology / Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:202:331110>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of The Catholic Faculty of Theology
University of Split](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
PREDDIPLOMSKI TEOLOŠKO-KATEHETSKEI STUDIJ

IVA BAŠIĆ

SVETI FRANJO ASIŠKI ZAŠTITINIK
EKOLOGIJE I EKOLOGISTA

Završni rad

Split, 2020.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
PREDDIPLOMSKI TEOLOŠKO-KATEHETSKEI STUDIJ

IVA BAŠIĆ

SVETI FRANJO ASIŠKI ZAŠTITNIK EKOLOGIJE I EKOLOGISTA

ZAVRŠNI RAD

iz Religiozne pedagogije i katehetike

kod prof. dr. sc. Jadranke Garmaz

Split, 2020.

SADRŽAJ

UVOD	4
1. ODGOJ, EKOLOGIJA I TEOLOGIJA	7
1.1. Odgoj i znanost o odgoju	7
1.2. Definiranje ekologije kao znanstvene discipline	9
1.3. Globalna politika zaštite okoliša –rješenje za globalne ekološke probleme	11
1.4. Ekološki odgoj, ekopedagogija i ekoteologija.....	13
2. EKOLOŠKI PROBLEMI U CRKVENIM DOKUMENTIMA.....	16
2.1. Briga za sve stvoreno - temelj ekoteologije.....	16
2.2. Učiteljstvo Katoličke Crkve	19
3. SVETI FRANJO ASIŠKI.....	26
3.1. Životni put sv. Franje Asiškog	26
3.2. Odnos sv. Franje prema prirodi	29
3.3. Pjesma brata Sunca ili Pjesma stvorova	31
3.4. Katolički vjeronauk kao odgoj za naš zajednički dom	33
3.5. Odgoj nije djelo samo jedne osobe nego 'pokret ekipe'.....	36
4. ZAKLJUČAK	38
BIBLIOGRAFIJA	40

UVOD

Čovjek kao najmoćnija vrsta na Zemlji svojim aktivnostima uvelike mijenja okoliš u kojem živi i u kojem, uz njega, žive i druga živa bića. Te se promjene odražavaju kako u pozitivnom tako i u negativnom smislu na način da se Zemlja uslijed nekontroliranog iskorištavanja prirodnih bogatstava zagrijava, onečišćava i gubi ravnotežu, a sve se više povećava i jaz između bogatih i siromašnih.

Tako čovjek snosi najveću odgovornost prema okolišu, drugim živim bićima s kojima dijeli taj okoliš, ali i prema samome sebi i svojem potomstvu. Ako se odnos čovjeka i prirode gleda kroz prizmu povijesti možemo primijetiti kako se taj odnos konstantno mijenjao, od dominacije prirode nad čovjekom do današnjeg odnosa dominacije čovjeka nad prirodom i njezinog prekomjernog iskorištavanja i uništavanja. Previše je ekoloških problema suvremenog svijeta počevši od zagađivanja zraka, vode, tla, pa sve do utjecaja na klimatske promjene.

Ekološka kriza u kojoj se danas nalazi planet Zemlja, njezini stanovnici i čitav biološki sustav, kriza kojoj su izložena sva područja ljudskoga života više je nego ozbiljan razlog da se svi zapitamo gdje ide „*naš zajednički dom*“ te što mogu očekivati oni koji će doći poslije nas. U rješavanju te krize glavnu ulogu igra sam čovjek koji je krizu stvorio i samo se po njemu ona može razriješiti.

Stvaranje svijeta i bogatstvo prirode tumači se u Svetom pismu kao očitovanje Božje slave, mudrosti i ljubavi ispunjene brigom za sve stvoreno. Čovjek je kruna Božjeg stvaranja i kao takav nije smješten izvan ili iznad Zemlje, nego unutar nje. Prema Svetom pismu Zemlju i sve što ona sadrži Bog je podario čovjeku da njima upravlja, da ih čuva, a ne da ih iscrpljuje i uništava. Ta se odgovornost odnosi na sve što nas okružuje - na šume, na vodu, na opstanak budućih generacija, na sva živa i neživa bića.

Za vjernike katolike briga za sva bića i sve stvorove moralna je obveza koja podrazumijeva aktivnost, djelovanje i zauzimanje. S tim u vezi, a u kontekstu rastuće ekološke krize, vjernici se mogu zapitati

„Kako se može slaviti Boga a istodobno prezirno nastupati s onim što je on stvorio? Kako se može smjerno hodati s Bogom prirode dok se ona istodobno upropaštava?“¹

Premda se interes za ekološka pitanja od strane Katoličke crkve počeo nazirati još u enciklici *Mater et Magistra*² (15. svibnja 1961.), ozbiljnije se počinje istraživati tek početkom osamdesetih godina XX. stoljeća. Apostolsko pismo Pavla VI., *Octogesima adveniens*³, prvi je crkveni dokument koji izričito spominje ekološki problem. Iako se stav Katoličke crkve oko ekoloških problema snažnije formira tijekom pontifikata pape Ivana Pavla II. i Benedikta XVI., sve do pontifikata pape Franje niti jedan poglavar Katoličke crkve nije se bavio ekološkim pitanjima u posebnoj enciklici. U svojoj poruci o kršćanskoj brizi za Zemlju⁴ papa Franjo upućuje na neke goruće probleme s kojima se kršćani današnjeg vremena moraju suočiti i na njih praktično reagirati.

Sam naslov enciklike *Laudato si'*⁵ (*Hvaljen budi*) jasno upućuje na duhovnost sv. Franje Asiškog, koji u *Pjesmi stvorova* podsjeća na to da je Zemlja naš „*zajednički dom*“. Ovaj je svetac na osobit način prepoznatljiv, kako vjernicima tako i onima koji to nisu, kao čovjek iznimne osjetljivosti za prirodu kojega je papa Ivan Pavao II. 1979. godine proglasio „*nebeskim svecem zaštitnikom onih koji promiču zaštitu okoliša*“.

Uz analizu crkvenog učiteljstva i papinskih dokumenata, a s ciljem da se utvrdi stav Katoličke crkve o ekološkim problemima i pitanju odgovornosti za sve stvoreno, predmet istraživanja u ovom završnom radu je ekološki odgoj u svjetlu života i rada sv. Franje Asiškog koji je poznat po djelima kojima iskazuje neizmjernu ljubav i

¹ Miroslav Artić, Čovjek i priroda u svjetskim religijama, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline* 9 (2000.) 1-2, 1-21.

² Ivan XXIII., *Enciklika Mater et magistra*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1961.

³ Pavao VI., *Octogesima adveniens. Apostolsko pismo uzoritom kardinalu Mauriceu Royu, predsjedniku vijeća za laike i papinske komisije Pravda i mir, prigodom 80. obljetnice enciklike Rerum novarum*, KS, Zagreb, 1991.

⁴ Papa Franjo, *Laudato si. Enciklika o brizi za zajednički dom*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015.

⁵ Papa Franjo, *Laudato si. Enciklika o brizi za zajednički dom*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015.

poštovanje prema svakom djeliću okoliša i koji je gajio ideju Zemlje kao zajedničke kuće svih ljudi i svih stvorenja.

Završni rad strukturiran je u četiri poglavlja.

U uvodnom poglavlju polazi se od temeljnih pojmova, s jedne strane odgoja i pedagogije kao znanosti o odgoju, a s druge strane ekologije kao znanstvene discipline te se analiziraju najznačajniji potezi globalne politike zaštite okoliša kao rješenja globalnih okolišnih problema.

Pojava znanstvene ekologije izazvala je veliku pozornost i u kršćanskim krugovima, a s godinama je pokrenula i novu teološku disciplinu – ekoteologiju, kao novu granu praktične teologije koja se usmjerava na međuodnos religije i prirode o čemu se piše u drugom poglavlju u kojem se, u kratkim crtama, analizira crkveno učiteljstvo i najznačajniji papinski dokumenti koji u svom fokusu imaju pitanja zaštite prirode i čovjekova okoliša.

Treće poglavlje bavi se životom i radom sv. Franje Asiškog koji je najbolji primjer pravoga i punoga poštivanja integriteta stvorenoga. Posebno se analizira njegov najpoznatiji spis *Pjesma brata Sunca* ili *Pjesma stvorenja*, nastala krajem njegova života, u kojoj je izrazio duboku zahvalnost Stvoritelju za majku Zemlju, braću Sunce, Mjesec, Vjetar, Oganj i Oblak te sestrice Zvijezde i Vodu.

Četvrto završno poglavlje donosi zaključke do kojih se došlo kroz istraživanje i koji pokazuju da svojim stavom prema prirodi sv. Franjo i danas inspirira svijet ukazujući na potrebu mijenjanja stava spram prirode i otkrivanja ljepote koja krasi svako stvorenje, ali i da ukupno crkveno učiteljstvo i papinski dokumenti te sam život sv. Franje mogu biti polazište za katolički odgoj i obrazovanje u duhu razvijanja ispravnog odnosa prema okolišu koje nam je darovao Stvoritelj da na njemu i od njega živimo, ali da ga ne uništavamo.

Na kraju rada naveden je popis literature korištene pri izradi ovog završnog rada.

1. ODGOJ, EKOLOGIJA I TEOLOGIJA

1.1. Odgoj i znanost o odgoju

Odgoj je star koliko i čovjek i bez odgoja i njegovih funkcija razvoj društva ne bi bio moguć, slijedom čega Vukasović definira odgoj kao proces kojim se oblikuje čovječanstvo i time formira moralni, tjelesni, estetski i radni udio.

„Odgoj je proces formiranja čovjeka kao ljudskog bića u svim njegovim tjelesnim, intelektualnim, moralnim, estetskim i radnim kvalitetama. On se vrši trajno u slijedu naraštaja. Osnovni smisao odgoja sastoji se u prenošenju iskustava čovječanstva, tekovina kulture i civilizacije na mlađe naraštaje koji se tek pripremaju za život. U procesu te pripreme novi naraštaji prihvaćaju znanja, umijeća i navike, postignuća znanosti i umjetnosti, proizvodnje i tehnike, moralne norme i shvaćanja do kojih su došli njihovi prethodnici. Bez odgojne funkcije svaki bi čovjek počinjao stjecati iskustvo iz početka, štapom i primitivnom kamenom sjekirom. Čovječanstvo bi trajno ostalo na stupnju barbarstva, na samom početku prvobitne zajednice.“⁶

Kao znanost o odgoju, pedagogija proučava praksu odgoja kako bi spoznala odgovarajuće zakonitosti s pomoću kojih je moguće daljnje razvijanje, usavršavanje i unapređivanje odgojne prakse.⁷

Sa stajališta pedagojske znanosti odgoj se može promatrati u užem i širem smislu. Odgoj u širem smislu obuhvaća „proces usvajanja znanja, umijeća i navika, proces razvijanja tjelesnih i intelektualnih snaga i sposobnosti, proces izgrađivanja i oblikovanja osobnosti i karaktera, pogleda na svijet, osjećajnog i voljnog života“.⁸ U užem smislu odgoj je „proces koji ide za izgrađivanjem pozitivnih karakteristika (humanost, poštenje, pravednost,...) koja čovjeka čini čovjekom. Ako odgoj ne ide u tom pravcu, on će izgubiti svoj smisao. Bez odgoja nema dobre, istinite i lijepe budućnosti“.⁹

⁶ Usp. Ante Vukasović, *Moralni odgoj*, Liber, Zagreb, 1974., 86.

⁷ Usp. Ante Vukasović, *Pedagogija*, Hrvatski katolički zbor »MI«, Zagreb 1994, 21.

⁸ *Isto*, 45.

⁹ Usp. Dejana Babić, Vjerski odgoj predadolescenata i adolescenata, *Kateheza: časopis za vjeronauk u školi, katehezu i pastoral mladih* 24 (2020.) 4, 368-383, 369.

Odgaj počinja u obitelji, a nastavlja se u školi i zajednici kao namjerna radnja s točno određenim ciljem, zadacima, metodama i sredstvima. Bez obzira na podrijetlo, položaj i dob, svi ljudi na temelju dostojanstva svoje osobe imaju neotuđivo pravo na odgoj.

„Svi ljudi, bilo kojeg porijekla, položaja i dobi imaju na temelju dostojanstva svoje osobe neotuđivo pravo na odgoj koji odgovara njihovu životnom cilju... Pravi odgoj ide za izgradnjom ljudske osobe u vidu njezine konačne svrhe i ujedno u vidu dobrobiti društva kojega je čovjek član i u čijim će funkcijama kao odrasli čovjek sudjelovati.“¹⁰

Religijsko-pedagoško katehetski leksikon definira kršćanski odgoj kao uvođenje u služenje autentičnim ljudskim vrednotama, u suradnji sa svim ljudima za slobodniji, mirniji svijet.¹¹ O kršćanskom odgoju progovorio je i papa Pio XII.

„Umjetnost odgajanja zapravo je umjetnost prilagođavanja. Treba se prilagoditi dobi, temperamentu, sposobnostima, potrebama i opravdanim težnjama onih koje odgajamo. Treba se prilagoditi svim okolnostima vremena i mjesta, prilagoditi se i ritmu općeg napretka čovječanstva. Ipak ono, što u ovom prilagođavanju karakterizira pravi kršćanski odgoj, sastoji se u tome da kršćanski odgoj stalno teži potpunom oblikovanju djeteta i mladog bića da bi od njega mogao stvoriti čovjeka, građanina, potpunog i uravnoteženog kršćanina. Veoma često se griješi na taj način što se vjerska pouka i vjerski odgoj ograničuje na određeno vrijeme, makar i s potpunim i pomnjivo raspoređenim programom. Međutim, pravi kršćanski odgoj zahtjeva mnogo više: on mora biti neprestana, trajna postupna djelatnost. On mora prodrijeti do dna duše. Kršćanski se, dakle, odgoj sastoji u privikavanju da se stvari promatraju u svjetlu velike božanske istine. Bez tog svjetla stvari se ne mogu pravo upoznati. No, taj odgoj ne bi bio potpun kad bi njegov uspjeh bio ograničen samo na osobno fizičko i moralno, vremenito i vječno dobro same djece. On mora oblikovati i osposobiti djecu da svojim djelovanjem mogu utjecati na svoje doba i na svoju generaciju – pa i na buduća pokoljenja – tako da prođu svijetom ostavljajući budućim naraštajima bolji, ugodniji i ljepši život od onoga koji su oni našli.“ (Pio XII., 6.5.1952).¹²

¹⁰ Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes*, Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu (7. prosinca 1965.), Dokumenti, KS, Zagreb, 1993., br. 1

¹¹ Usp. Giuseppe Groppo, Kršćanski odgoj, u: *Religijsko-pedagoško katehetski leksikon*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 1991., 390-392.

¹² Juraj Gusić, *Roditelji veliki graditelji: riječ roditeljima kako će odgojiti svoju djecu*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2002., 15-16.

1.2. Definiranje ekologije kao znanstvene discipline

Čovjek je od svog postanka utjecao na okoliš. Iako je u početku živio u skladu s prirodom, u novije vrijeme počeo ju je iskorištavati do krajnjih granica, ne vodeći računa o utjecaju takvog ponašanja ne samo na okoliš nego i na buduće generacije. Više od polovice promjena nastalo je „zahvaljujući“ industrijskoj revoluciji Zapada, a zadnjih se desetljeća stanje toliko pogoršalo da je cijeli planet Zemlja ugrožen probojem ozonskog omotača, kiselim kišama, učinkom staklenika, deforestacijom, topljenjem ledenjaka, trošenjem fosilnih goriva.

U svojem djelu *Osam smrtnih grijeha civiliziranog čovječanstva* Konrad Lorenz opustošenje životnog prostora, zagađivanja i uništavanja okoliša stavlja na drugo mjesto pri tome tvrdeći „*da će čovjek toga postati svjestan tek kad osjeti katastrofalne posljedice svojeg ponašanja*“. ¹³ Takvo ponašanje ljudi dovelo je do njihova osviještenja o važnosti očuvanja okoliša i aktivnijeg uključivanja u rješavanje okolišnih problema što je u interesu svakoga pojedinca, ali i civilizacije u cjelini. Na tom tragu razvila se *ekologija* kao znanstvena disciplina

„koja istražuje uzajamne odnose organizama i njihova okoliša, o kojima ovisi održanje jedinki i populacija vrsta, kao i njihovih zajednica u prirodi, njihova raspodjela i gustoća na pojedinim dijelovima staništa te način života pod određenim uvjetima u okolišu“ ¹⁴

odnosno kao

„znanost o domaćinstvu prirode koja izučava utjecaje organizama jednih na druge, utjecaje organizama na njihov okoliš te utjecaje okoliša na te organizme“ ¹⁵.

Osnova izraza ekologija nalazi se u grčkim riječima *oikos* (kuća, dom, stanište) i *logos* (riječ, govor, pojam, znanje, znanost, učenje) pa bi prema tome ekologija doslovce bila znanost o (ljudskom) boravištu ili staništu.

¹³ Usp. Luka Tomašević, Ekologija: izazov kršćanstvu, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline* 9 (2000.) 1-2, 23-33, 27.

¹⁴ Usp. Nevenko Herceg, Svjetlana Stanić-Koštroman, Mario Šiljeg, *Čovjek i okoliš*, HAZU BiH Mostar, Sveučilište Sjever Koprivnica, Synopsis d.o.o. Zagreb, Synopsis d.o.o. Sarajevo, Mostar-Koprivnica-Zagreb-Sarajevo, 2018., 12.

¹⁵ *Isto*, 10.

Razvoj ekologije kao moderne znanosti započinje sredinom XIX. st., što postaje intezivnije nakon 1859. objavljivanjem djela Charlesa Darwina *O podrijetlu vrsta posredstvom prirodne selekcije (On the Origin of Species by Means of Natural Selection)*, u kojem je Darwin obradio problematiku podrijetla vrsta, pitanje adaptacije, selekcije, borbe za opstanak te splet međusobnih odnosa organizma i njihovu interakciju s uvjetima okoliša.

U smislu prirodne biologijske znanosti pojam ekologija prvi je uporabio njemački biolog Ernest Haeckel u djelu *Opća morfologija organizama (Generelle Morphologie der Organismen, 1866.)* navodeći kako se pod ekologijom podrazumijeva

„cjelokupna znanost o odnosima organizama prema vanjskom svijetu, u koji u širem smislu ubrajamo sve egzistencijalne uvjete. Oni su djelomice organske, djelomice anorganske prirode“¹⁶.

U svojem kasnijem djelu, *Prirodna povijest stvaranja (Natürliche Schöpfungsgeschichte)* iz 1875. godine, Haeckel pod ekologijom podrazumijeva

„(...) vrlo raznolike i isprepletene odnose organizama prema okolišu, prema organskim i anorganskim životnim uvjetima; takozvanu ekonomiju prirode, uzajamne odnose svih organizama, koji žive zajedno na jednom te istom staništu“¹⁷.

Ekologija kao znanost proučava mnogostruko povezane i isprepletene odnose žive i nežive prirode kao jedne cjeline. Temeljna podjela ekologije razlikuje *teorijsku ekologiju*, koja proučava ekološke zakonitosti u prirodi, i *primijenjenu ekologiju*, koja proučava optimalno gospodarenje prirodnim dobrima, uz odgovarajuću zaštitu prirode i okoliša.

S obzirom na predmet istraživanja ekologija se može podijeliti na nekoliko različitih grana: *autekologiju* (idioekologiju ili ekofiziologiju) – ekologiju jedinke, koja proučava pojedinačne organizme, odnosno odnose jedinke ili jedne vrste s njezinim živim i neživim okolišem; *demekologiju* (populacijsku ekologiju) – ekologiju

¹⁶ Usp. Nevenko Herceg, Svjetlana Stanić-Koštroman, Mario Šiljeg, *Čovjek i okoliš...*, 10-11.

¹⁷ *Isto*.

vrste, koja proučava rasprostranjenost, gustoću i dinamiku populacija, odnose jedinki unutar populacije, odnose među jedinkama različitih populacija i interakcije s vanjskim čimbenicima okoliša; *sinekologiju* (biocenologiju) – ekologiju životne zajednice, koja proučava odnose unutar biocenoze, kao i odnose cjelokupne zajednice prema njezinu okolišu; *ekologiju ekosustava* – ekologiju koja proučava međusobnu povezanost biotičke i abiotičke sastavnice ekosustava (izmjene tvari i energije) te interakcije među različitim ekosustavima; *krajobraznu ekologiju* (geoekologiju) – ekologiju koja proučava osobitosti geografskoga prostora značajnih za život te ovisnost životnih zajednica o njima; *globalnu ekologiju* (holekologiju) – ekologiju koja proučava ekosferu, odnosno planet Zemlju kao ekosustav, međusobne utjecaje litosfere, hidrosfere, atmosfere i biosfere, cjelinu svih životnih zajednica i njihovih staništa.¹⁸

Ekologija se na početku razvijala u okviru biologijske znanosti, međutim, u novije vrijeme s obzirom na prijeteću ugroženost prirode i okoliša postaje sve prisutnija u životu pojedinaca i manjih ili većih, formalnih i neformalnih skupina, pa i u crkvenim krugovima.

1.3. Globalna politika zaštite okoliša –rješenje za globalne ekološke probleme

Ekologija je znanost koja proučava odnose između živih bića, njihov odnos prema okolišu kao i utjecaj okoliša na živa bića. Problemi u tim odnosima nisu novost, ali se svijest o potrebi njihovog rješavanja razvila tek u posljednjih nekoliko desetljeća jačanjem zaštite okoliša kao društvenog pokreta koji ima za cilj educirati javnost o problemima onečišćenja okoliša i poticati na rješavanje tih problema.

Iako se politika zaštite okoliša pojavila kao odgovor na lokalne probleme, uništavanje okoliša izazvalo je opću zabrinutost i potaknulo temeljito znanstveno

¹⁸ Usp. Nevenko Herceg, Svjetlana Stanić-Koštroman, Mario Šiljeg, *Čovjek i okoliš...*, 13.

istraživanje, što je dovelo do širenja politike zaštite okoliša izvan nacionalnih granica. Prema definiciji zaštita okoliša je

„skup odgovarajućih aktivnosti i mjera kojima je cilj sprječavanje onečišćenja i zagađenja okoliša, sprječavanje nastanka šteta, smanjivanje i/ili otklanjanje šteta nanesenih okolišu te povrat okoliša u stanje prije nastanka štete. Zaštitom okoliša osigurava se cjelovito očuvanje kakvoće okoliša, očuvanje prirodnih zajednica, racionalna uporaba prirodnih izvora i energije na najpovoljniji način za okoliš, kao osnovni uvjet zdravog i održivog razvoja“¹⁹.

Kako globalni okolišni problemi imaju i globalne uzroke to zahtijevaju i globalna rješenja. Prvi značajniji globalni istup kojim je upozoreno kako postojeći svjetski gospodarski sustav nije sposoban osigurati budućnost čovječanstva pripisuje se neprofitnoj, nevladinoj organizaciji - *Rimski klub* čiji je projekt *Smetnja čovječanstva (Project of the Predicament of Mankind)* 1972. godine rezultirao izvješćem *Granice rasta (The Limits to Growth)* i kasnijim izvješćem *Čovječanstvo na prekretnici (Mankind at the Turning Point)*.²⁰

Pod pokroviteljstvom Ujedinjenih naroda iste, 1972. godine, održana je i Konferencija o ljudskom okolišu (Stockholm), na kojoj je međunarodna zajednica konačno prepoznala problem uništavanja prirodnih resursa i važnost te činjenice za budućnost svijeta. Na Konferenciji su dominirale teme industrijskog zagađivanja okoliša, nekontrolirane urbanizacije i globalne nespremnosti za naglo povećanje populacije na Zemlji, a zajednički cilj svih inicijativa bio je

„unaprjeđenje okoliša te stvaranje svjetonazora i stila života koji u većoj mjeri uvažavaju činjenicu da je čovjek samo dio okoliša i da mu bez okoliša nema života“²¹.

Druga konferencija Ujedinjenih naroda o okolišu i razvoju održana je u lipnju 1992. godine u Rio de Janeiru, a rezultati Konferencije bile su *Deklaracija o okolišu i razvoju* (kolokvijalno *Rio deklaracija*) i *Agenda 21 - Akcijski plan održivog razvoja za XXI. stoljeće*, koja daje preporuke za održivo upravljanje zemljišnim, vodnim i šumskim resursima u XXI. stoljeću. Agenda 21 objašnjava kako su stanovništvo,

¹⁹ Nevenko Herceg, *Okoliš i održivi razvoj*, Sveučilište u Mostaru i Synopsis d.o.o. Zagreb, 2013., 26.

²⁰ *Isto*, 33.

²¹ *Isto*, 343.

potrošnja i tehnologije temeljne pokretačke sile promjena u okolišu te ukazuje kako smanjiti rastrošne i neučinkovite vidove potrošnje, a istodobno poticati povećani, ali održivi razvoj. Na Konferenciji je zaključeno kako

„(...)pitanja okoliša treba rješavati istovremeno s rješavanjem siromaštva, nezaposlenosti, socijalnih tenzija i dugova najsiromašnijih država, otvaranjem međunarodnog tržišta, transferom tehnologija, utvrđivanjem odgovornosti za stanje okoliša, uz obvezu razvijenih država da osiguraju financijsku pomoć nerazvijenim državama za potrebe zaštite okoliša“²².

Deset godina nakon u Rio-konferencije, u kolovozu 2002. održan je Sastanak na vrhu o održivom razvoju u Johannesburgu, poznat i pod nazivom *Rio +10*, na kojemu su raščlanjeni do tada postignuti rezultati u zaštiti okoliša. Bila je to prilika za ocjenu postignuća i za promišljanje o ciljevima koji se moraju postići u sljedećim godinama. Konstatirano je kako je progres ostvarivanja prethodno postavljenih ciljeva daleko sporiji nego što se pretpostavljalo, stanje svjetskog okoliša je i dalje vrlo krhko, a postupci i mjere zaštite daleko su od zadovoljavajućih.

Al Gore, bivši potpredsjednik SAD-a, dobitnik Nobelove nagrade za ekologiju 2007. godine, svojoj knjizi *An Inconvenient Truth (Nezgodna istina)* piše

„Nema ekološkog prostora i ekologije uopće bez preobražaja čovjekove svijesti. Čovjek se kao glavni zagađivač mora transformirati u glavni ekološki subjekt i objekt, koji će na sasvim nov, svjestan, kreativan, usklađen i prirodan način biti nositelj svih pozitivnih promjena k uspostavljanju ravnoteže u sebi i okolišu.“²³

Iz navedenog citata jasno je da je čovjek uzročnik problema u okolišu, ali i ključ rješenja svih okolišnih problema suvremenog svijeta.

1.4. Ekološki odgoj, ekopedagogija i ekoteologija

Prema Pedagoškoj enciklopediji (1898) ekološki odgoj, između ostalog, podrazumijeva stjecanje suvremenih znanja, vještina, navika i stavova o ekološkim

²² *Isto*, 256.

²³ *Isto*, 342.

osobnostima, procesima i zakonitostima u okolišu; upoznavanje o djelovanju čovjeka na okoliš u različitim fazama i dimenzijama, ali i navikavanje na ispravan odnos prema objektima u prirodi, kulturnim vrijednostima, radom stvorenim vrijednostima, posebno prema sveukupnim međuljudskim odnosima.²⁴ Ovako široko poimanje ekološkog odgoja nadilazi shvaćanje ekologije isključivo kao znanstvene discipline jer uključuje znanja, stavove, vrijednosti, ali i međuljudske odnose koji doprinose formiranju učenika kao ekološki osviještenog pojedinca.

Svojim interdisciplinarnim i multidisciplinarnim karakterom ekologija postaje objekt istraživanja i u teologiji kao ekoteologija, i u pedagogiji kao ekopedagogija.

„*Ekoteologija* pokušava pronaći odgovore i rješenja, u svjetlu Svetog pisma i tradicije, kako bi se sačuvali priroda i okoliš na lokalnoj i globalnoj razini, a *ekopedagogija* pokušava pronaći odgojne sadržaje, ciljeve i metode rada unutar odgojno-obrazovnog sustava, kako bi nove generacije imale odgovoran odnos prema prirodi i okolišu.“²⁵

Prović smatra da taj odgovoran odnos prema okolišu podrazumijeva kulturno i civilizirano ponašanje prema svemu stvorenome i da nije genetski nasljedan, nego ga trebamo usvojiti učenjem i obrazovanjem.²⁶ Sjedinjene s ekologijom, teologija i pedagogija čine katoličku ekopedagogiju putem koje Crkva, preko svojih odgojnih institucija, pokušava utjecati na odgoj, obrazovanje i ponašanje čovjeka prema okolišu nudeći pri tome određene smjernice za rješenje ekoloških problema u suvremenom svijetu.

„Ekološka problematika suvremenog čovjeka kojom se bavi katolička ekopedagogija, svojevrsni je pedagoški izazov koji odgaja nove članove zajednice kako bi postali čuvari darovanoga svijeta i kako bi postali spremni preuzeti odgovornost i brigu za živa bića te živu i neživu okolinu koju nam je Stvoritelj povjerio na upravljanje.“²⁷

²⁴ Usp. Renata Jukić, Ekološko pitanje kao odgojno-obrazovna potreba, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline* 20 (2011.) 3, 267-286, 271.

²⁵ Mihael Prović, Odgoj za katoličku ekopedagogiju s posebnim naglaskom na vjerski odgoj srednjoškolaca u obrazovnom sustavu Republike Hrvatske, *Crkva u svijetu* 54 (2019.) 3, 437-454, 440.

²⁶ *Isto*, 444.

²⁷ *Isto*, 444-445.

U vjeronaučnoj nastavi katolička ekopedagogija pokušava pronaći odgovarajuće odgojne sadržaje, ciljeve i metode rada kako bi nove generacije imale odgovoran odnos prema prirodi i okolišu.

„Ekopedagogija, koristeći se didaktikom i metodikom opće pedagogije, te ekoteologija, koristeći se sadržajima i ciljevima vjerskog odgoja, omogućuju suvremenom društvu nove mogućnosti odgoja i obrazovanja novih generacija mladih inspiriranih porukom Svetog pisma i tradicije Crkve. Stoga katolička ekopedagogija pokušava ukazati na važnost shvaćanja i prihvaćanja, tj. življenja katoličkog nauka i određenih *pedagoških principa* povezanih uz temu ekologija ljudske naravi i temu ekologija prirode i okoliša.“²⁸

²⁸ Isto, 451-452.

2. EKOLOŠKI PROBLEMI U CRKVENIM DOKUMENTIMA

2.1. Briga za sve stvoreno - temelj ekoteologije

Ekoteologija proučava uzajamno djelovanje između živih bića i njihove žive i nežive okoline, a smisao njihovog međuodnosa tumači u svjetlu Svetog pisma i tradicije. Sveto pismo, kao Božja riječ upućena čovjeku, ima važno mjesto u životu vjernika pomažući mu da razumije sebe, okolni svijet, ali i samoga Stvoritelja. Svoje odnose, ponašanja i djelovanja prema drugim ljudima i okolišu čovjek vrednuje u svjetlu spoznaje vlastitog razuma, a vjernik u svjetlu razuma i vjere odnosno „*i u svjetlu objavljene istine o čovjeku i svemu stvorenom, kako se susreće u Svetom pismu*“²⁹.

Pri razmatranju povezanosti teologije i ekologije treba imati na umu kako je Bog taj koji stvara sva živa bića, a to Božje stvaranje uključuje i stvaranje čovjeka. Teološki se pitanje okoliša povezuje s teologijom stvorenja odnosno teologija uči da je čovjek su-stvoritelj Božji, da su mu određena dobra darovana, a da neka nasljeđuje. Biblijsko izvješće o postanku svijeta i čovjeka dodjeljuje čovjeku vlast, gospodarenje, upravljanje zemljom i svim stvorenim bićima, ali i odgovornost za taj Božji svijet.³⁰

„I reče Bog: 'Načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična, da bude gospodar ribama morskim, pticama nebeskim i stoci – svoj zemlji – i svim gmizavcima što puze po zemlji!' Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih. I blagoslovi ih Bog i reče im: 'Plodite se, i množite, i napunite zemlju, i sebi je podložite! Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima što puze po zemlji!'“ (Post 1, 26 - 28)

U Knjizi Postanka, Bog proglašava čovjeka čuvarom prirode koju mu je povjerio na način da se, s mjerom i razumno, njome koristi za svoj opstanak i dobrobit. Riječi „*sebi je podložite*“ i „*vladajte*“, „*nisu Božja zapovijed, komanda, nego su*

²⁹ Usp. Valentin Pozaić, Ekologija, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 45 (1990.) 4, 243-251, 243.

³⁰ Usp. Valentin Pozaić, *Dominum terrae – amor terrae, Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline* 5 (1996.) 3, 347-357, 349.

sastavni dijelovi Božjeg blagoslova čovjeku“³¹ prema kojem „*vlast povjerena čovjeku ima točno određeni cilj: prihvaćanje, širenje i dijeljenje blagoslova sa svim živim bićima na zemlji koja ostaju vlasništvo Boga*“³².

Priroda je također Božje stvorenje. Premda čovjek ima središnje mjesto u stvaranju, i on je stvoren od zemlje i na taj način s njom povezan. Ako želi dobro sebi i svojim potomcima, čovjek mora znati služiti prirodi i poštovati je.

„Kada je Jahve, Bog, saznao nebo i zemlju, još nije bilo nikakva poljskoga grmlja po zemlji, još ne bijaše niklo nikakvo poljsko bilje, jer Jahve, Bog, još ne pusti dažda na zemlju i nije bilo čovjeka da zemlju obrađuje. Ipak, voda je izvirala iz zemlje i natapala svu površinu zemaljsku. Jahve, Bog, napravi čovjeka od praha zemaljskoga i u nosnice mu udahne dah života. Tako postane čovjek živa duša.“ (*Post 2, 5 - 7*)

Zbog intelekta koji mu je Bog stvorio, čovjek se u prirodi nalazi na prvom mjestu i njega je Stvoritelj „*odabrao da se aktivno uključi u proces evolucije i da joj pomogne razvoj dajući joj smjer po kojem sve stvari trebaju postati pozitivni faktori za usavršavanje čovječanstva*“.³³

Sveto pismo dakle naučava čovjekovu posebnost i njegovo gospodstvo nad drugim stvorenjima, ali ne prihvaća viđenje čovjeka kao grabežljivca i apsolutna gospodara prirode³⁴ te upozorava što će se dogoditi ako čovjek postane apsolutni gospodar prirode odnosno ako zaboravi da je i sam stvoren od zemlje i na taj način s njom povezan.

„Gospodstvo koje je *Stvoritelj* dao čovjeku nije apsolutna vlast, niti se može govoriti o slobodi 'uporabe i zloporabe' ili o raspolaganju stvarima kako nam padne na pamet. Ograničenje koje je *Stvoritelj* dao ljudima od samoga početka, simbolički izraženo zabranom da se 'ne jede plod s drveta' (usp. *Post 2,16s*) sasvim jasno pokazuje da smo, u

³¹ Usp. Pero Vidović, *Ekologija na prvoj strani Biblije*, u V. Pozaić, ur., *Ekologija: Znanstveno-etičko-teološki upiti i obzori*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1991. 67-86.

³² Simone Morandini, *Teologija i ekologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2013., 125.

³³ Luka Tomašević, *Pristup prirodi Sv. Franje Asiškog*, u: *Odgovornost za život*, Zbornik, Baška Voda, 1999., 313-330, 319.

³⁴ Usp. fra Vili Radman, *Teološka dimenzija ekologije: Poziv na unutarnje obraćenje*, *Svjetlo riječi*, 2017., No. 407, 6-7.

odnosu na vidljivu prirodu, podložni ne samo biološkim, nego i moralnim zakonima, koji se ne mogu nekažnjeno kršiti.”³⁵

Odnos čovjeka i okoliša u prapovijesti bio je obilježen međusobnim skladnim odnosom pri čemu je čovjek poštivao prirodu i podvrgavao se njezinom ritmu, imao strahopoštovanje spram prirode i njezine snage i nepredvidivosti. Vremenom čovjek je postao gospodar, nestao je skladni odnos s prirodom i na njegovo mjesto je došlo podvrgavanje prirode čovjekovoj volji. Stalnim napretkom znanosti i tehnologije došlo je do sve većih sukoba čovjeka i prirode, a time su svi postali gubitnici - i čovjek i priroda.

„Okoliš je za čovjeka bio *edenski vrt*, raj na zemlji, a čovjek je za okoliš bio *pastir*, onaj koji sve imenuje i nad svime bdi. Bliža povijest odnosa čovjeka i okoliša obilježena je uzajamnim sukobima. Do ne tako davno, mogli bismo reći, okoliš je imao premoć nad čovjekom – silinom svojih prirodnih moći. Susret s prirodom, u tom razdoblju, bio je za čovjeka sukob s nerazumnim, jačim i nepomirljivim silama. Napretkom znanosti i primjenom tehnologije čovjek je, na nekim razinama, dostigao i zaobišao sile prirode. Sada može nad prirodom vršiti nasilje, planski i sustavno. To čineći došao je u povlaštenu, ali grješni odnos s prirodom (Echlin, 1993). Krajnji ishod pokazao se poraznim i za okoliš i za samoga čovjeka.“³⁶

Za vjernike je opravdana nužnost promjene stava spram prirode, i to ne samo spram prijetnji propašću okoliša, nego i na temelju ispravna tumačenja objavljene istine. Pretpostavka za to je znanje o čovjekovu mjestu u cjelini stvorenja što vodi poštivanju prirode kao čudesnog Božjeg dara ljudima. Temeljem takvog stajališta u Katoličkoj Crkvi, kao i u drugim kršćanskim konfesijama, razvila se briga o *stvorenome* ili *ekoteologija* koja nas uči kako živjeti u svom odnosu prema okolišu i „*koja želi istraživati kako čovjek može i treba živjeti u zajedničkoj kući ovoga svijeta*“³⁷ odnosno koja

„(...) otkriva vrijednosti kao što su poštivanje stvorenja, čuvanje zemaljskih zaliha, kao i odgovornost prema sugrađanima planeta u opasnosti. Ekologija, u smislu praktične

³⁵ *Isto.*

³⁶ Usp. Valentin Pozaić, *Dominum terrae – amor terrae...*, 347.

³⁷ Usp. Luka Tomašević, *Ekologija: Izazov kršćanstvu...*, 23.

brige za zemlju na kojoj i od koje ljudi žive, znači i solidarnost s generacijama koje dolaze“³⁸.

2.2. Učiteljstvo Katoličke Crkve

Kompendij socijalnoga nauka Crkve, koji je po nalogu pape Ivana Pavla II. izradilo Papinsko vijeće *Iustitia et pax*, a u kojem su na sustavan način iznesena i obrazložena glavna uporišta tradicionalnog i suvremenog katoličkog socijalnog nauka, potiče sve kršćane da pozitivno pristupaju ambijentu, promatraju tragove Božje u stvorenoj prirodi i izbjegavaju katastrofične posljedice svojega ponašanja.

Premda se interes za ekološka pitanja od strane Katoličke Crkve počeo nazirati u enciklici *Mater et Magistra*³⁹ (15. svibnja 1961.) u kojoj se upozorava na pokušaje čovječanstva da zavlada prirodom i izmijeni njezin lik čime dovodi u opasnost samoga sebe, prvi crkveni dokument koji izričito spominje ekološki problem je apostolsko pismo pape Pavla VI., *Octogesima adveniens*⁴⁰ u kojem upozorava „*Nesmotrenim iskorištavanjem prirode čovjek bi je lako mogao razoriti te i sam postati žrtvom njezina srozavanja*“⁴¹, a tu istu poruku uputit će i konferenciji u Stockholmu te na poseban način naglasiti kako je „*svijet kojega baštinimo svojina svekolikog čovječanstva, a ne samo povlaštenog broja ljudi*“⁴². U svojoj enciklici *Populorum progressio - Razvitak naroda*⁴³ podsjeća na riječi *Svetoga pisma* da sve što je stvoreno, podređeno je čovjeku, a njegov je zadatak da to sve korisno upotrijebi.

Drugi vatikanski sabor nije se izravno pozabavio ekologijom. Međutim, potičući vjernike na izgradnju ovoga svijeta, on neizravno daje neke smjernice za čovjekov odnos prema prirodi. Tim će se smjernicama ozbiljnije pozabaviti papa Ivan

³⁸ Usp. fra Vili Radman, Teološka dimenzija ekologije: Poziv na unutarnje obraćenje...

³⁹ Ivan XXIII., *Enciklika Mater et magistra*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1961.

⁴⁰ Pavao VI., *Octogesima adveniens, Apostolsko pismo uzoritom kardinalu Mauriceu Royu, predsjedniku vijeća za laike i papinske komisije Pravda i mir, prigodom 80. obljetnice enciklike Rerum novarum*, KS, Zagreb, 1991.

⁴¹ Luka Tomašević, Ekološki problem u duhu sv. Franje Asiškog, *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija* 38 (1998.) 1, 73-88., 78-79.

⁴² Isto.

⁴³ Pavao VI., *Enciklika Populorum progressio*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1967.

Pavao II. koji, više nego njegovi prethodnici, njeguje i razvija osjetljivost za ekološka pitanja. O ekološkim temama progovara u svojim enciklikama *Redemptor hominis*, *Laborem excercenes*, *Sollicitudo rei socialis* i u poruci za Svjetski dan mira, *Mir s Bogom Stvoriteljem - mir s cjelokupnim stvorenjem*, naglašavajući da je ekološki problem bitno moralni problem i da je povezan s dubokom moralnom krizom suvremenoga čovjeka.

Navodeći kako čovjek često ne zamjećuje druga značenja svog prirodnog okoliša osim onih koja služe za neposrednu upotrebu i potrošnju, u enciklici *Redemptor hominis - Otkupitelj čovjeka*⁴⁴(1979.) Papa smješta ekološku krizu u područje moralne odgovornosti odnosno čovjeka smatra odgovornim za stanje prirode podsjećajući kako je Bog htio da „čovjek saobraća s prirodom kao 'gospodar' i 'čuvar', razuman i plemenit, a ne kao bezobrazan korisnik i rušitelj“⁴⁵.

U enciklici *Sollicitudo rei socialis – Socijalna skrb*⁴⁶ (1987.) papa Ivan Pavao II. piše:

„Među pozitivne znakove sadašnjosti valja ubrojiti i probuđenu svijest o ograničenosti raspoloživih sirovina; nadalje potrebu da se poštuje neokrnjenost i ritam prirode i da se o tome vodi računa u programiranju razvoja, a ne da se žrtvuje na račun određenih demagoških shvaćanja. To se danas naziva brigom za zaštitu čovjekove okoline“⁴⁷

Papa naglašava kako je potrebno probuditi svijest o ograničenosti prirodnih resursa i zagađenosti okoliša:

„Ponajprije, prikladno je da sve više postanemo svjesni kako je nemoguće da se po miloj volji i prema vlastitim ekonomskim zahtjevima koristimo različitim stvorenjima, živima ili neživima – životinjama, biljkama, prirodnim tvarima – a da to ostane nekažnjeno. Naprotiv, potrebno je voditi računa o naravi svakog bića i o njegovoj povezanosti u uređenom sustavu kao što je kozmos.(...)“⁴⁸

⁴⁴ Papa Ivan Pavao II., *Enciklika Redemptor hominis- Otkupitelj čovjeka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1979.

⁴⁵ Marijan Biškup, Ekološki problemi u spisima Ivana Pavla II., *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološki istraživanja okoline* 8 (2000.) 1-2, 49-60, 51.

⁴⁶ Papa Ivan Pavao II., *Enciklika Sollicitudo rei socialis- Socijalna Skrb*, Kršćanska sadašnjost, 1987.

⁴⁷ Marijan Biškup, Ekološki problemi u spisima Ivana Pavla II., 51.

⁴⁸ *Isto*, 52.

U navedenim enciklikama Ivan Pavao II. govori o ekologiji u sklopu drugih za život suvremenog čovjeka nezaobilaznih problema, a ekološke probleme stavlja u središte svoje poruke *Mir s Bogom Stvoriteljem - mir s cjelokupnim stvorenjem* upućene povodom Svjetskog dana mira, 1. siječnja 1990. Ubrajajući među čimbenike koji ugrožavaju svjetski mir i nerazumno služenje resursima prirode i progresivno pogoršanje kakvoće života Papa naglašava kako se „*danas sve više govori o pravu na sigurni okoliš kao o pravu koje će morati ući u aktualiziranu Povelju prava čovjeka*“⁴⁹. Smatrajući kako rješenje ekološke krize bezuvjetno i žurno traži novu solidarnost, posebno u odnosima između država u razvoju i visokoindustrijaliziranih država, papa Ivan Pavao II. izravno se obraća katolicima

„(...)zalaganje vjernika za zdravu sredinu rađa se izravno iz njegove vjere u Boga *Stvoritelja*, iz shvaćanja posljedica istočnoga grijeha i osobnih grijeha te sigurnosti da nas je Krist otkupio. Poštovanje za život i za dostojanstvo ljudske osobe uključuje također poštovanje stvorenog i briga za stvoreno, koje je pozvano da se ujedini s čovjekom kako bi hvalio Boga“⁵⁰

te podsjeća na lik sv. Franje Asiškog „*kao uzor posvemašnjeg poštovanja svega stvorenoga i očuvanja osjećaja za 'bratstvo' sa cijelim svemirom*“⁵¹.

Papa Ivan Pavao II. dotiče se ekologije i u enciklici *Centesimus annus - Sto godina* (1991.), u kojoj upozorava da je Bog čovjeku dao ne samo prirodu nego i njega samoga te da je čovjek dužan poštovati strukturu koju je primio od Stvoritelja kao i u enciklici *Evangelium vitae - Evanđelje života* (1995.) u kojoj govori o čovjekovoj odgovornosti za život uključujući i

„posebnu odgovornost za okoliš života tj. za stvorenje koje je Bog postavio na služenje njegovom osobnom dostojanstvu, njegovom životu: u odnosu ne samo na sadašnje, nego i na buduće generacije“⁵².

I papa Benedikt XVI. ekološkom je problemu posvetio poruku za Svjetski dan mira 2010. godine, pod naslovom *Ako želiš njegovati mir, čuvaj stvoreno*, u kojoj

⁴⁹ Marijan Biškup, *Ekološki problemi u spisima Ivana Pavla II.*, 54.

⁵⁰ *Isto*, 55.

⁵¹ *Isto*.

⁵² *Isto*, 57.

upozorava kako je uništavanje okoliša često rezultat kratkovidnoga slijedenja ekonomskih interesa koji se, nažalost, pretvaraju u ozbiljnu prijetnju svemu stvorenomu. U središtu poruke nalazi se pitanja stvorenoga - prirode, kozmosa i planeta Zemlje. Papa naglašava da se mir može ostvariti preko obrane i očuvanja stvorenoga - što je dužnost naše kolektivne, vjerničke i laičke savjesti. S tih gledišta je uputio poruku ne samo kršćanima već i svim ljudima i ženama dobre volje.

„Crkva ima odgovornost za stvoreno i osjeća da je mora iskazivati pa i u javnome prostoru kako bi štitila zemlju, vodu i zrak, darove Boga Stvoritelja za sve, a nadasve da bi zaštitila čovjeka od opasnosti samouništenja. Propadanje prirode zapravo je tijesno povezano s kulturom koja oblikuje ljudski suživot, zbog čega poštivanje 'humane ekologije' u društvu ide u prilog i ekologiji okoliša. Ne može se od mladih tražiti da poštuju okoliš, ako im se u obitelji i u društvu ne pomaže da poštuju sebe same: knjiga prirode je jedinstvena, kako na području okoliša tako i na području osobne, obiteljske i društvene etike.“⁵³

Enciklika pape Franje *Laudato si'* - *Hvaljen budi* službeno je predstavljena 18. lipnja 2015. Puni joj je naslov na talijanskom *Laudato si', sulla cura della casa comune - Hvaljen budi, o brizi za zajednički dom*.

Pojam „dom“ u podnaslovu enciklike aludira na grčku riječ za dom (oikos)- a time i na stručni znanstveni pojam ekologija. Ovaj pojam doslovno znači učenje o domaćinstvu, a u prenesenom se značenju može protumačiti kao znanost o uzajamnim vezama između oživljene prirode i njezina okoliša. Međutim, *Laudato si'* pritom je sve drugo, samo ne jedna enciklika o okolišu smatra profesor Ansorge sa Sveučilišta u St. Georgenu navodeći kako enciklika ekološke krize, koje su na početku XXI. stoljeća postale nesagledive, stavlja u kontekste suvremene svijesti o vremenu i trenutačnog svjetskog ekonomskog poretka. Na taj način enciklika obuhvaća višeslojne uzajamne odnose triju područja: ekonomije, siromaštva i ekologije.⁵⁴

„Enciklika *Laudato si'* poziva i potiče sve kršćane i ljude dobre volje na veći obzir i poštovanje prema svijetu u kojemu živimo, odnosno sve nas potiče da se prema svijetu

⁵³ Papa Benedikt XVI., *Caritas in Veritate - Ljubav u istini. Enciklika o cjelovitome ljudskom razvoju u ljubavi i istini*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009.

⁵⁴ Dirk Ansorge, Božja nježnost u svim stvorenjima: temeljna misao enciklike pape Franje *Laudato si'*, *Crkva u svijetu* 54 (2019.) 3, 383-396, 386.

ne ponašamo kao gospodari, nego kao oni kojima je Bog povjerio svoje stvorenje da ga brižno čuvamo. Odnos prema Bogu gradi se i živi preko ispravnog odnosa prema svemu stvorenome. Taj pak odnos pretpostavlja ispravno poimanje samoga čovjeka i svijeta u kojem živi.“⁵⁵

Ansorge navodi kako je s kršćanskog gledišta svijet „stvoren“ i darovan od Boga, ali i da, s druge strane, poimanje svijeta kao Božjeg dara nije za kršćane tek neutralna konstatacija nego štoviše, ono je razlog i povod da se prema ovom poklonu odnosimo na primjeren način.⁵⁶ Enciklika je dobila svoje ime sukladno zazivu sv. Franje: *Laudato si', mi Signore' – Hvaljen budi, Gospodine moj* koji u Pjesmi stvorova podsjeća na to da je Zemlja naš zajednički dom, da je poput sestre s kojom dijelimo svoj život poput majke koja nas prima u svoje ruke.

Iskorištavanje prirode u svrhu postizanja kratkoročne ekonomske koristi ne poštuje raznolikosti i ljepotu stvari, to ne znači ništa više nego osiromašivanje ljudskih mogućnosti zbog čega papa Franjo zahtijeva da se iznova naučimo diviti raznolikosti i bogatstvu naše stvarnosti. „*To divljenje će ponovo probuditi osjećaj odgovornosti za sve stvoreno. Jer, za sve ono čemu se divim, što s ljubavlju promatram, osjećam i izravnu odgovornost.*“⁵⁷

Govoreći o aktualnoj krizi papa Franjo istodobno se obraća svim ljudima dobre volje te traži stvarno *ekološko obraćenje* i *novu opću solidarnost*. Svjestan kako sama spoznaja da su svijet i ljudi u velikoj mjeri ugroženi ne vodi nužno do odgovarajućeg djelovanja, Papa zaziva temeljitu promjenu unutarnjeg stava, kako je to papa Ivan Pavao II. već u siječnju 2001. formulirao - ekološko obraćenje.

Parlov ističe kako Papa pod ekološkim obraćenjem shvaća nov način susreta s Isusom Kristom odnosno „početak ispravne kršćanske duhovnosti koji treba prožeti

⁵⁵ Mladen Parlov, Briga za zajedničku kuću, *Crkva u svijetu* 54 (2019.) 3, 307-310, 308.

⁵⁶ Dirk Ansorge, Božja nježnost u svim stvorenjima: temeljna misao enciklike pape Franje *Laudato si'*, *Crkva u svijetu* 54 (2019.) 3, 383-396, 387.

⁵⁷ Dirk Ansorge, Božja nježnost u svim stvorenjima..., 391.

svakog kršćanina kojemu je, na razini na kojem jest, povjerena briga o dijelu stvorenog svijeta.⁵⁸

„(...)No to, smatra papa Franjo, nije dovoljno: u skrbi za zajednički dom, za svijet u kojem živimo, potrebno je obraćenje zajednice. Ono će se postići nastavlja Papa, bude li zajednica ispunjena stavovima zahvalnosti i besplatnosti, odnosno ako u njoj sazrije svijest kako joj je svijet darovan kao besplatan dar Očeve ljubavi te kako je i sama i svaki pojedinac u njoj pozvan oponašati velikodušnog Oca nebeskog.“⁵⁹

Parlov dalje naglašava da Papa u biti poziva da se na „*nov način promatra i živi vlastito biti-u-svijetu; ne više na način gospodarenja i iskorištavanja, što je bilo vlastito ljudskom ponašanju prethodnih stoljeća, a što je i dovelo do ekološke i svekolike krize u današnjem svijetu*“ podsjećajući da ekološko obraćenje treba dovesti do svijesti o vlastitoj stvorenosti odnosno o povezanosti čovjeka s cjelokupnim stvorenjem „*čovjek, premda stvoren na Božju sliku i priliku, pripada svijetu stvorenja; jedino u svijetu stvorenja čovjek ostvaruje vlastiti poziv. U Božjem naumu stvaranja među stvorenjima postoji „sveopće zajedništvo*“.⁶⁰

„Pozicija čovjeka-stvorenja u stvorenom svijetu postaje upitna kad čovjek odbija biti posrednik, čuvar, kad obija biti 'između', odnosno kad poželi sebično zavladatai stvorenjem koje mu je povjereno. Tada se remeti red i sklad koje Bog upisuje u svoja stvorenja“⁶¹ piše Parlov i nastavlja

„Papa Franjo veli kako Zemlja, naša sestra i majka, jeca zbog zla koje joj nanosimo, zbog neodgovornog korištenja i zlorabe dobara koje je Bog stavio u nju. Odrasli smo misleći da smo njezini vlasnici i gospodari, kojima je dopušteno pljačkati je do mile volje. Nasilje koje prebiva u ljudskom srcu, ranjenom grijehom, očituje se također u znakovima bolesti koje primjećujemo u tlu, vodi, zraku i živim bićima.“⁶²

Jasno dajući do znanja da je sv. Franjo Asiški, čije je ime uzeo kao vodilju i nadahnuće u svom izboru za rimskog biskupa, živi primjer onoga što Papa naziva integralnom ekologijom koja je jedan od temeljnih pojmova ove enciklike.

⁵⁸ Mladen Parlov, Nacrt ekološke duhovnosti prema Laudato si pape Franje, *Crkva u svijetu* 54 (2019.)3, 397-412, 405.

⁵⁹ *Isto*.

⁶⁰ Usp. Mladen Parlov, Nacrt ekološke duhovnosti prema enciklici Laudato si pape Franje..., 402.

⁶¹ *Isto*, 405.

⁶² *Isto*, 403.

„Vjerujem da je Franjo primjer par excellence brige za ono što je slabo i jedne cjelovite ekologije, življene s radošću i vjerodostojno. (...) Franjo nam pomaže da vidimo da integralna ekologija poziva na otvorenost za kategorije koje nadilaze jezik matematike i biologije i vode nas u srž onoga što to znači biti čovjek.”⁶³

Enciklika *Laudato si'* u središte postavlja pitanje: kakav svijet želimo predati onima koji će doći poslije nas? Sveti Otac pri tomu nabraja i sve probleme ekološke krize: globalno zatopljenje, klimatske promjene, zagađivanje, dizanje razine mora, osiromašenje bio-raznolikosti, nejednaku raspodjelu hrane, manjak vode i nedostatak prava svih na čistu vodu. Istodobno ukazuje na planetarnu nejednakost, na vanjski dug siromašnih država koji se pretvorio u iskorištavanje te poziva da se cijela ljudska obitelj ujedini u traženju održivog i cjelovitog razvoja.

„Čovječanstvo je još uvijek sposobno raditi zajedno na izgrađivanju našega zajedničkog doma. Želim ovdje ohrabriti sve, odati priznanje i zahvaliti svima onima koji, u najrazličitijim područjima ljudske aktivnosti, rade na tome da zajamče zaštitu našega zajedničkog doma.“⁶⁴

Papa na poseban način poziva kršćane na „ekološko obraćenje”, koje će uključivati sve dimenzije čovjekova života i njegovih odnosa. Kao primjer navodi sv. Franju.

„Dozivajući u pamet lik svetog Franje Asiškog, uviđamo kako je zdrav odnos sa stvorenim svijetom jedan vid cjelovitoga osobnog obraćenja. Ono podrazumijeva priznavanje vlastitih zabluda, grijeha, propusta i nehaja, te iskreno pokajanje i želju za unutarnjom promjenom. Australški biskupi istaknuli su važnost toga obraćenja za pomirenje sa stvorenim svijetom: *'Da bi se postiglo to pomirenje, moramo preispitati naše živote i priznati na koji smo način povrijedili Božje stvorenje svojim djelima i svojim nedjelovanjem. Moramo doživjeti obraćenje, promjenu srca.'* Socijalni problemi moraju se rješavati mrežama društvene zajednice, a ne pukim zbrojem pojedinačnih dobrih djela: *'Ta zadaća postavlja pred nas tako silno velike zahtjeve da ih inicijative koje pokreću pojedinci ili čak suradnja pojedinaca, odnjihanih u kolijevci individualizma, neće moći riješiti. Bit će nužni udruživanje snaga, vještina i složna postignuća.'* Ekološko obraćenje, koje je potrebno da bi došlo do trajne promjene, ujedno je obraćenje zajednice.“⁶⁵

⁶³ Papa Franjo, *Laudato si. Enciklika o brizi za zajednički dom*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2015., 10-11.

⁶⁴ Papa Franjo, *Laudato si. Enciklika o brizi za zajednički dom...*, 13-14.

⁶⁵ *Isto*. 218 i 219.

3. SVETI FRANJO ASIŠKI

3.1. Životni put sv. Franje Asiškog

Rođen je 1182. u Asizu kao sin jedinac Pietra di Bernardonea, bogatog trgovca tkaninama iz Središnje Italije. U odsutnosti oca, majka ga je krstila dajući mu ime Giovanni (Ivan) iako je otac kasnije promijenio to ime u Francesco (Franjo), možda u čast svojeg trgovanja s Francuskom. Očevi trgovački uspjesi osigurali su mladom Franji bezbrižan i udoban život te dobro obrazovanje koje je uključivalo malo znanja latinskoga i francuskoga jezika. Franjina mladost obilježena je željom da se uspinje na socijalnoj ljestvici sudjelovanjem u raznim ratnim pohodima. Za vrijeme sukoba s Perugiom zarobljen je i u zatočeništvu proveo godinu dana razmišljajući o svome životu, ali ne gubeći hrabrost, makar u zarobljeništvu i obolijeva. Poslije godinu dana otac ga uspijeva otkupiti i vratiti kući.

Nakon ozdravljenja, 1204.-1205. nastoji se priključiti križarima, ali se stigavši do Spoleta ponovno razbolio te se nakon jednog ukazanja i Božje poruke vraća natrag u Asiz gdje počinje vrijeme njegovog postupnog preobraćenja za vrijeme kojeg se često osamljivao, nije se više družio s prijateljima, odlazio je do osamljene spilje na molitvu i počeo pomagati gubavcima. U jesen 1205. u crkvi sv. Damjana u Asizu triput je čuo zov Raspetog: „*Franjo, pođi i popravi mi Crkvu jer, kako vidiš, sva je u ruševinama!*“. Obnovio je crkvicu i u njoj provodio vrijeme u razmišljanju i molitvi. Potpuno preobraćen u srcu i posve opredijeljen za Krista, pred asiškim biskupom Gvidom II. javno se odrekao svih dobara i prava na očinsku baštinu i time se, kao pokornik i Bogu posvećena osoba, posve podložio crkvenoj vlasti.

„Prvo sam Pietra di Bernardonea zvao svojim ocem, ali sada kada sam odlučio služiti Bogu, vraćam mu novac i odjeću. Od sada nadalje neću više govoriti 'Oče moj, Pietro di Bernardone', nego 'Oče moj, koji jesi na nebesima'.“⁶⁶

Nalazeći se jednog dana u crkvi Porcijunkuli, čuo je čitanje koje govori o poslanju apostola da propovijedaju: „*Ne pribavljajte sebi u pojase ni zlatna, ni*

⁶⁶ Cirilo Tescaroli, *Franjo Asiški*, Salesiana, Zagreb, 2017., 11.

srebrna, ni bakrena novca; ni putne torbe, ni dviju haljina, ni obuće, ni štapa, jer radnik zaslužuje uzdržavanje” (Mt 10,9-10).

Osjetivši kao da su te riječi bile upućene izravno njemu, Franjo je radosno uskliknuo: „*Ovo želim činiti svim srcem svojim!*“. Odbacio je i zadnje što mu je preostalo od svjetovnog života, navukao na sebe tuniku od grube vune i svezao je komadom konopca. Zatim je kao putujući propovjednik počeo propovijedati o pokajanju i u svaku propovijed ubacivao zaziv „*Neka vam Gospodin podari mir!*“.

U travnju te 1208. godine pridružuju mu se Bernardo Quintavalski i Petar Kantarski, a nakon njih Egidije te zajedno propovijedaju u pokrajini Marke, dolini grada Riettia te u Firenci. Franjo potom prima objavu od Boga da su mu oprosteni grijesi i da će se povećati broj njegove braće. Kako je rastao broj fratara, Franjo je bio prisiljen zapisati neke upute za njihov život protkane rečenicama iz Evanđelja i ponekim smjernicama koje se odnose na život u zajednici. Potom se zajedno sa svojom braćom uputio u Rim gdje je papa Inocent III. usmeno odobrio *Formulu života* ili *Prvotno pravilo života manje braće* i svojim ugledom ovlastio prvu dvanaesticu male braće da posvuda propovijedaju Evanđelje.

Nakon što je osnovao i drugi franjevački red, *Klarise* ili *Siromašne dame od sv. Damjana*, odjenuvši prije toga u redovničko odijelo sv. Klaru, Franjo je putovao prema Palestini, Španjolskoj i Maroku, te je usprkos bolesti, 1219. godine uspio doći i u Svetu Zemlju, Siriju i Egipat te tako otvoriti misionarski rad na Bliskom istoku. Vrativši se u Asiz sredinom 1220. i prepustivši upravu *Reda* u ruke svojih vikara, Franjo se počinje baviti unutarnjom organizacijom *Reda*. Od 1221. godine do 1223. događaju se vrlo važne stvari. Braća se skupljaju jednom godišnje na zajedničkom kapitolu, a dolaze s teritorija cijeloga kršćanstva. Osim toga, razrađena je verzija pravila, poznata kao *Nepotvrđeno pravilo*, a ona se pripisuje Franji. Godine 1223. Franjo piše još jedno *Pravilo* koje je papa Honorije III. potvrdio bulom pa to pravilo počinje vrijediti za Red kao *Potvrđeno pravilo*.

Od blagdana Velike Gospe 1224. godine četrdesetodnevni se postom na La Verni priprema za blagdan sv. Mihovila Arkandela. Na blagdan Uzvišenja svetoga Križa, 14. rujna, imao je ukazanje pri čemu su mu se na rukama, nogama i boku pojavile čudesne rane. Od tada pa do smrti na svome je tijelu nosio utisnute *stigmat*e Isusove muke, kojima su mnogi svjedočili a samo je nekolicina bila povlaštena vlastitim očima vidjeti ranu u boku koju je Franjo vješto skrivao.

Na nagovor brata Ilije podvrgava se liječenju, ali mu se stanje ne popravlja. Vid mu sve više slabi, a javljaju se i druge bolesti, te ga njeguju sestre *Klarise* u sv. Damjanu. Tu u bolesti sastavlja *Pjesmu brata Sunca (Pjesmu stvorenja)*. Kad je liječnik na Franjino uporno ispitivanje, donio dijagnozu o neizlječivoj bolesti te rekao da neće doživjeti kraj mjeseca, Franjo je odgovorio „*Dobro došla. Sestrice Smrti!*“. Osjetivši blizinu smrti, moli subraću da ga prenesu u crkvu sv. Marije anđeoske, na mjesto gdje je jasno upoznao svoj životni poziv. Tu diktira svoju Oporuku u kojoj iznova podsjeća na franjevačke principe koje braća trebaju slijediti: milosrđe, siromaštvo i rad.

„Ljubite jedni druge kao što sam vas ja uvijek ljubio i onako kako vas još ljubim. Ugledajte se na našu Gospođu svetu Siromaštinu. Služite svima i ljubite siromahe i trpeće“⁶⁷.

Kad je osjetio da se približava kraj njegovog života, zatražio je da ga polože na zemlju pred crkvicom sv. Marije Anđeoske, gdje je preminuo 3. listopada 1226. u četrdeset petoj ili četrdeset šestoj godini života. U svojoj slavnoj "Pjesmi brata Sunca" smrt je nazvao „sestricom“, on ju je kao takvu radosno i dočeka. Kratko iza njegove smrti održana je svečana rasprava o njegovu proglašenju svetim. Budući da o toj stvari nije bila iznesena niti jedna sumnja, sud kojemu je 15. srpnja 1228. predsjedao papa Grgur IX. jednoglasno je izjavio „*Izvanredno svet život potpuno svetog čovjeka ne treba potvrde čudesima, jer smo ga svojim vlastitim očima motrili, da tako kažemo doticali i u svjetlu istine promatrali.*” Isti je Papa odredio da se u Franjinu čast pokraj

⁶⁷ Cirrilo Tescaroli, *Franjo Asiški...*, 41.

Asiza podigne dvostruka veličanstvena bazilika u koju je 1230. godine bilo preneseno svečevo tijelo.

3.2. Odnos sv. Franje prema prirodi

„Ako su ga ljudi i zaboravili, o njemu zacijelo danas još govori kamenje i izvori, cvijeće i ptice” napisao je Herman Hesse⁶⁸ o sv. Franji Asiškom i ove riječi ponajbolje oslikavaju njegov odnos s prirodom. Ono po čemu ovaj svetac i danas zadivljuje svijet je njegov odnos prema prirodi i svemu stvorenom, njegovo poštivanje prirode i stvorenja jer su poput čovjeka rezultat Božjeg djelovanja.

U svojoj poruci *Mir s Bogom Stvoriteljem - mir s cjelokupnim stvorenjem*, blaženi Ivan Pavao II. napisao je o sv. Franji

“Prijatelj siromaha, obljubljen od božjih stvorenja, sve ih je pozvao - životinje, biljke, prirodne sile, kao i brata sunce i brata mjeseca - da časte i hvale Gospodina. Asiški nam siromah najbolje svjedoči da se možemo bolje posvetiti promicanju mira sa stvorenim ako smo u miru s Bogom. A mir sa stvorenjima nerastavljiv je od mira među narodima. Želim da nam njegovo nadahnuće pomogne da uvijek sačuvamo živ osjećaj bratstva sa svim dobrim i lijepim stvarima stvorenim od Boga svemogućega, i da nas podsjeća na tešku dužnost da ih poštujemo i pažljivo čuvamo, u sklopu šireg i većeg ljudskog bratstva.”⁶⁹

Franjo je bio i živio u skladu i miru sa sobom, s Bogom i svim stvorenjima. Po svojoj senzibilnosti on je čovjek blizak prirodi za koga je svaki stvor vrijedan poštovanja i sve je ih smatrao svojom braćom i sestrama. Njegov prvi životopisac, Toma Čelanski, navodi:

„Čovjek je Božji imao u izobilju duha ljubavi, pokazujući duboku ljubav ne samo prema ljudima nego i prema nijemim i tupim životinjama i ostalim stvorenjima. Možeš li zamisliti koliko je ljubio ovčice i janjce, zbog dara jednostavnije naravi i zbog sličnosti kojom oni u Svetom pismu predočuju Gospodina Isusa? Često bi ih naime oslobodio iz ruku onih koji su ih htjeli zaklati i povratio ih životu plativši za njih cijenu. Nije bilo teškoće glede cijene, jer što ljudi smatraju dragocjenim on je smatrao vrlo ništavnim.

⁶⁸ Herman Hesse, *Franjo Asiški*, Alfa, Zagreb, 2009.

⁶⁹ Luka Tomašević, *Pristup prirodi Sv. Franje Asiškog...*, 323.

Iz suosjećanja s njima, podizao je i crviće s tla da ih ne zgaze noge prolaznika, jer je bio pročitao da je o Spasitelju rečeno: Ja sam crv, a ne čovjek. Pčelama je, da ne klonu od studeni i hladnoće, dao praviti tople košnice i stavljati im med i najbolje vino.

Tko bi mogao izreći slast koju je osjećao promatrajući u stvorenjima Stvoriteljevu mudrost, njegovu moć i dobrotu? Ispunjala bi ga čudesna i neizreciva radost kad je promatrao sunce i mjesec, zvijezde i svod nebeski. Propovijedao je cvijeću, šumama, stablima i stijenama kao da posjeduju razum. Zasijane njive i vinograde, svu ljepotu polja, izvore voda i zelenilo vrtova, zemlju i vatru, zrak i vjetar najiskrenijom je jednostavnošću opominjao da Boga ljube, poticao da mu rado služe. Na koncu, sva stvorenja zbog jednog podrijetla nazivaše braćom.“ (5Čel 12)

U svojim propovijedima i pjesmama on govori o Božjoj sveprisutnosti koja se širi na čitav živi svijet. Tako u propovijedi o pticama kaže: Sestre moje ptice, mnogo morate hvaliti svoga Stvoritelja i uvijek ga ljubiti. Zaodjenuo vas je perjem, dao vam krila za let i sve ostalo što vam je potrebno. Bog vas je među stvorovima učinio plemenitima i odredio da boravite u čistu zraku. Premda ne sijete niti žanjete, ipak vas On, a da se ništa ne brinete, zaštićuje i upravlja.

Franjo je sve stvorove poštovao kao Božje djelo i sve ih nazivao bratom i sestrom, pa i one najslabije. Za njega voda nije samo voda, ona je sestrice voda korisna, ponizna, draga i čista... Niti Sunce nije samo Sunce nego brat od kojeg nam dolazi dan i svojim nas zrakama grije, ni oganj nije samo oganj nego brat oganj koji nam rasvjetljuje noć...

„U njegovu bratskom suodnosu sa svim stvorenjima, u središtu je uvijek Bog i čovjek u svim svojim dimenzijama, napose sa specifičnim svetim zadatkom čuvanja, njegovanja i do stvaranja što mu ga Bog povjerava u odnosu prema svim stvorenjima. I upravo po tom zadatku, po specifičnom zvanju i poslanju u stvorenom svijetu, čiji je i sam nezamjenjivi dio, čovjek se razlikuje od svih drugih stvorenja.“⁷⁰

Sv. Franjo nije htio posvojiti ili prisvojiti nijedno stvorenje, jer sva stvorenja pripadaju Stvoritelju. On ne pristupa stvorovima na način da ih iskoristi za svoje dobro, nego upravo suprotno kako bi se divio i približio svemu stvorenome kako bi štovao prirodu kao veličanstveni dar Božji i na osobit način osjetio sklad djela

⁷⁰ Nikola Vukoja, Sveti Franjo Asiški – globalni ekolog, u: *Odgovornost za život*, Zbornik, Baška Voda, 1999., 331-344., 334.

Stvoriteljevih. Za njega priroda nije samo mjesto koje je u službi čovjekovih potreba, nego više mjesto koje čovjeku govori o Bogu, mjesto gdje se čovjek može zaustaviti, razmisliti i moliti.

„(...) On voli prirodu, on voli život i sva stvorenja, ali ih voli zato što voli Boga, te zajedno sa svim stvorenjima želi hvaliti Boga i zahvaljivati mu na krasnom daru života u kojem je mogao upoznati Boga, njegovu dobrotu i njegovu ljubav.“⁷¹

Sv. Franjo živio je ideju zemlje kao zajedničke kuće svih ljudi i svih stvorova, isticao je važnost pravednih odnosa ne samo između ljudskih bića, već i s drugim stvorovima i sa samom zemljom. U svemu što ga okružuje osjećao je Božju prisutnost i smatrao da čovjek ne treba iskorištavati i pokoravati prirodu nego živjeti u suglasju s njom jer čovjek je u pravom smislu slika Božja tek kada u ljubavi skrbi i pomaže svakome stvorenju koje je potrebno njegove pomoći.

„U svakom obliku postojanja ovozemaljske stvarnosti Franjo je promatrao djelo nevidljivoga Boga Stvoritelja, svako mu je stvorenje bilo stepenicom više na putu prema Bogu, objava Božjeg veličanstva, izvor hvalospjeva Bogu Ocu. Međutim, svijet za Franju nije jednostavno most do Boga. Svijet je mjesto na kojem slavimo Boga i kuća u kojoj susrećemo Boga.“⁷²

Ljubav sv. Franje prema prirodi i svemu stvorenom prepoznatljiva je u njegovom duhovnom životu. Ponajprije u njegovoj *Pjesmi bratu Suncu* ili *Pjesmi stvorova*, u kojoj su svi stvorovi zajedno s čovjekom prikazani kao jedno bratsko i sestrinsko zajedništvo pred Bogom. Ljubav prema Bogu, čovjeku i svim živim bićima posvjedočio je svojim životom, stoga je istinski uzor koji treba slijediti zbog čega ga je Ivan Pavao II. proglasio zaštitnikom ekologije.

3.3. Pjesma brata Sunca ili Pjesma stvorova

Kada je riječ o ekologiji, sv. Franjo je na poseban način poznat po događajima iz svoga života iz kojih se vidi njegova osobita bliskost sa svim stvorovima, ali i po

⁷¹ Luka Tomašević, *Pristup prirodi Sv. Franje Asiškog...*,320.

⁷² Bože Vuleta, Visovac - Škola bratimljenja sa stvorenim, *Socijalna ekologija* 6 (1997.) 1-2, 117-127., 123.

svojoj *Pjesmi brata Sunca* ili *Pjesmi stvorova* koja je jedinstvena himna zahvale *Stvoritelju* za sve stvoreno, a kojom je zapravo, obnovio i produbio staru augustinsku ideju pjesme stvorova.

„Sv. Augustin je shvatio prirodu kao nešto što je Bog stvorio, sve stvoreno nosi njegove tragove, sve pjeva svoju harmoničnu pjesmu, ali Bog sve nadilazi. Sve što postoji u sebi nosi biljeg prolaznosti i vremenitosti i na kraju svog vremena prestaje pjevati pjesmu svome Stvoritelju.⁷³

Pjesma brata Sunca ili *Pjesma stvorova*⁷⁴ nastala je pred kraj Franjina života, u jesen 1225., dok je gotovo slijep, bolestan i bespomoćan ležao u jednoj slamnatoj kolibici uz crkvicu sv. Damjana. Čak i u trenucima dok uslijed bolesti trpi veliku fizičku bol, sv. Franjo zahvaljuje Stvoritelju na svemu stvorenome, govori u pozitivnom smislu čak i o smrti prihvaćajući je kao blagoslov te preko nje hvali Gospodina.

„Odsada moram biti vrlo radostan u svojim bolestima i nevoljama, i moram biti hrabar u Gospodinu te uvijek moram zahvaljivati Bogu Ocu i njegovu jednom Sinu Gospodinu našem Isusu Kristu i Duhu Svetome zbog tolike milosti i blagoslova koji mi je dan... Zato ću njemu na slavu, a nama na utjehu i na duhovno saziđivanje bližnjih, sastaviti Pohvalu Gospodnju po njegovi stvorovima kojima se dnevno služimo i bez kojih ne možemo živjeti, a ljudski rod po njima mnogo vrijeđa Stvoritelja i danomice smo mu nezahvalni za tolike milosti, jer svoga Stvoritelja i darivatelja sviju dobara ne hvalimo niti slavimo kako bismo morali. Sjede, sabra se i reče: 'Svevišnji, svemogući, dobri Gospodine!'“⁷⁵

Napisana u obliku molitve, *Pjesma stvorova* izražava Franjinu ljubav prema prirodi, prema svemu stvorenome i prije svega prema *Stvoritelju* jer On je, a ne čovjek, početak, ishodište i vrhunac svega stvorenoga.

Svevišnji, svemožni, Gospodine dobri,
tvoja je hvala i slava i čast
i blagoslov svaki.
Tebi to jedinom pripada,

⁷³ Bože Vuleta, Škola Bratimljenja sa stvorenim, 517.

⁷⁴ Franjin biograf Toma Čelanski naziva ovaj hvalospjev *Pjesma Stvorova* (2 Čel 161, 213), no sam Svetac volio da je ga zovu *Pjesma brata Sunca* (tal. *Cantico di frate Sole*).

⁷⁵ Nikola Vukoja, Sveti Franjo Asiški –globalni ekolog..., 340.

dok čovjek nijedan dostojan nije
ni da ti sveto spominje ime.

Budući da ljubi Boga, da u njemu nalazi svu istinu, Franjo ljubi sva stvorenja zato što ih je Bog sve stvorio i poziva sva stvorenja da zajedno s njim slave Boga. Sv. Franje je bio istinskim bratom svima i svemu - Suncu koje nas zrakama grije; Mjesecu i Zvijezdama koje je Stvoritelj za nas po nebu prosuo svojem; Vjetru, Zraku, Oblaku i Vedrini kojim Stvoritelj uzdražava stvorove svoje kao što to čini i Voda koja je korisna, ponizna, draga i čista, Oganj koji nam tamnu rasvjetljuje noć i Zemlja koja je dvostruko brižna, kao sestra i kao majka koja nas hrani i nosi, slatke nam plodove, cvijeće šareno i bilje donosi čak sestri nam tjelesnoj smrti, kojoj nijedan smrtnik umaći neće.

Dana 29. studenog 1979., druge godine svoga Pontifikata, papa Ivan Pavao II. proglasio je sv. Franju Asiškog zaštitnikom pobornika ekologije. U Apostolskom pismu proglašenja stoji:

„Između svetih i glasovitih ljudi koji su naročito poštivali prirodu koju je Bog dao ljudima kao izvanredan dar s punim pravom se spominje i sv. Franjo Asiški. On je zaista imao izvanredan osjećaj za sva Božja stvorenja. On je po nadahnuću odozgo ispjevao prekrasnu Pjesmu stvorova, u kojima - posebno u Bratu Suncu i Bratu Mjesecu i sestrama zvijezdama - daje svemogućem i dobrom Gospodinu dužnu hvalu, slavu, čast i svaki blagoslov.“⁷⁶

3.4. Katolički vjeronauk kao odgoj za naš zajednički dom

Velike globalne promjene kojima je zahvaćen cijeli naš planet, povod su da se zapitamo kamo zapravo ide ovaj planet, što nas očekuje u budućnosti, ali prije svega što možemo sami učiniti da spriječimo narušavanje ravnoteže u prirodi. Odgovor na ovo pitanje leži u jačanju svijesti i odgovornosti svakog pojedinca spram prirode i okoliša, a to se postiže kroz odgoj i obrazovanje u duhu riječi pape Franje koji

⁷⁶ Ivan Pavao II., *Bula Inter Sanctos-Apostolsko pismo, Proglašenje sv. Franje Asiškog zaštitnikom pobornika ekologije*, dana 29. Studenog 1979.

naglašava kako naš odnos s okolinom nikada ne može biti odvojen od našeg odnosa s drugima i s Bogom te da je svaki drugi pristup samozavaravanje.

Čovjek stvoren na sliku Božju treba s odgovornošću, razumijevanjem i ljubavlju čuvati Božje darove, kako bi ih mogao predati budućim naraštajima. Priroda i okoliš su zajednička dobra i zahtijevaju zajedničku odgovornost.⁷⁷ U svojoj apostolskoj pobudnici *Christifideles laici* Ivan Pavao II. kaže:

„Sigurno je da čovjek od Boga samog ima zadaću 'gospodariti' stvorenim stvarima i 'obrađivati vrt' ovoga svijeta; ipak, i tu svoju zadaću čovjek mora izvršiti prema božanskoj slici koju je primio, tj. razumno i s ljubavlju: on se mora osjećati odgovornim za Božje darove koje mu je On udijelio i koje mu neprestano dijeli. U svojim rukama čovjek drži dar koji – ako je moguće, još poboljššan – mora predati budućim naraštajima kojima je također namijenjen: Gospodarstvo koje je Stvoritelj povjerio čovjeku nije apsolutna vlast niti se može govoriti o slobodi da 'upotrebljava i zloupotrebljava', odnosno da raspolaže stvarima kako mu se više sviđa (br. 43)“.⁷⁸

Katolički vjeronauk ostvaruje temeljno načelo pedagogije vjere, odnosno načelo „vjernosti Bogu i vjernosti osobi“ (čovjeku). U Isusu Kristu se ostvaruje živa i savršena veza Boga s čovjekom i čovjeka s Bogom, pa je Krist temeljni zakon cijeloga crkvenog života i kateheze.⁷⁹

Skrb za okoliš ujedno je i poziv na poštivanje svega stvorenog, poziv da se osigura čovjekovo djelovanje u postupku preobrazbe Zemlje na način da ona ne narušava dinamičnu ravnotežu koja postoji među svim živim bićima na Zemlji, čije postojanje ovisi o zemlji, vodi i zraku jer

„Sve je stvoreno u Kristu, po Kristu, s obzirom na Krista. Stoga svaki vid istine, ljepote, dobrote, dinamizma, koji se nalazi u stvarima i u cijelom svemiru, u ljudskim ustanovama, u znanostima i umjetnostima, u svim ljudskim stvarnostima i posebice u čovjeku i u povijesti: sve je to znak i put za navještaj otajstva Krista (br. 118). Svijet je istina i ljepota (br. 119); dobrota stvorenja izriče Božju ljubav (br. 120);

⁷⁷ Usp. Luis A. Gallo, Kršćanski angažman u korist ekologije, *Kateheza: časopis za vjeronauk u školi, katehezu i pastoral mladih* 29 (2007.) 4, 340-348, 344.

⁷⁸ Luis A. Gallo, Kršćanski angažman u korist ekologije..., 344.

⁷⁹ Usp. KONGREGACIJA ZA KLER, Opći direktorij za katehezu (ODK), Kršćanska sadašnjost (KS) - Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije (NKU HBK), Zagreb, 2000., br. 145

dinamizam svemira potiče čovjeka na djelovanje (br. 121), a i sam je čovjek objava Boga u Kristu (br. 122).“⁸⁰

Prema Galli načela ekološke etike na kojem bi se trebao graditi ljudski odnos spram prirode jesu, prvo, promjene u ponašanju – na prirodu treba gledati ne kao na običnu materiju koju valja što više iskorištavati, nego kao cjelinu unutar koje čovječanstvo nalazi svoj smještaj i koju valja duboko poštivati, iako se čovjek njome služi. Drugo, ljudsko je biće dio prirode i pripada prirodi, i iako čovjek ima svoju vlastitu izvornost to ga ne treba voditi prema nijekanju njegove srodnosti s ostalim bićima koja upotpunjuju prirodu. Treće, čovjekovo se djelovanje prema prirodi treba voditi sviješću da je čovjek društveno biće, koje kao takvo živi u prirodnom okolišu u koji je uključeno. ⁸¹

S obzirom na temu ekologije prirode i okoliša, u katoličkoj ekopedagogiji potrebno je

„(...) shvatiti biblijsko-vjernički pristup stvaranju svijeta; prihvatiti teocentričnost u tajni stvaranja i Božjoj objavi; vjerovati Božjoj objavi o navještaju kraljevstva Božjega; vjerovati da je Isus Krist vrhunac objave; živjeti kao protagonist – biti sustvoritelj na ovom svijetu; prihvaćati kršćanski pogled na rad; živjeti pravedno i solidarno; brinuti za opće dobro, prirodu i okoliš te brinuti za zajedništvo i kršćansko tumačenje ostvarenja mira.“⁸²

Sve navedeno je u skladu sa središnjim mislima enciklike *Laudato si*, kojom Papa Franjo poziva na osobno obraćenje svakog pojedinca koji njeguje duhovnost stvaranja, smatra svijet stvorenjem Božjim, poimajući samog sebe kao dio jedne univerzalne mreže odnosa, odnosno

„(...) poziva i potiče sve kršćane i ljude dobre volje na veći obzir i poštovanje prema svijetu u kojemu živimo, odnosno sve nas potiče da se prema svijetu ne ponašamo kao gospodari, nego kao oni kojima je Bog povjerio svoje stvorenje da ga brižno čuvamo. Odnos prema Bogu gradi se i živi preko ispravnog odnosa prema svemu stvorenome.

⁸⁰ *Isto*, br. 118.-121.

⁸¹ Usp. Luis A. Gallo, *Kršćanski angažman u korist ekologije...*, 345

⁸² Usp. Mihael Prović, *Odgovjor za katoličku ekopedagogiju s posebnim naglaskom na...*, 452.

Taj pak odnos pretpostavlja ispravno poimanje samoga čovjeka i svijeta u kojem živi.⁸³

3.5. Odgoj nije djelo samo jedne osobe nego 'pokret ekipe'

Obraćajući se sudionicima opće skupštine Zbora za katolički odgoj u veljači 2020. Papa Franjo je rekao:

„Različitosti ne sprječavaju jedinstvo; neka odgoj bude „snaga koja pomiruje“ sposobna staviti u središte osobu u njezinoj cjelovitoj stvarnosti kako bi poduprla poznavanje zajedničkoga doma, zaustavljanje kulture odbacivanja u korist uključivanja, te stvorila istinski humanu zajednicu.“⁸⁴

Naglašavajući kako je odgoj dinamična stvarnost, pokret koji otkriva osobe Papa je rekao kako je riječ o posebnoj vrsti pokreta „s obilježjima koji ga čine dinamizmom u rastu, usmjerenom prema potpunom razvoju osobe u njezinoj individualnoj i društvenoj dimenziji“⁸⁵. Papa je naglasio i tipična obilježja tog pokreta ističući između ostalog to da je odgoj „ekološki pokret“ ali i „uključujući pokret“ u odnosu na sve isključene.

„Svrha je odgoja, u čijem je središtu osoba u svojoj cjelovitoj stvarnosti, da ju dovede do poznavanja sebe, zajedničkoga doma u kojemu živi, te posebno do otkrivanja bratstva kao odnosa koji stvara višekulturni sastav čovječanstva, izvor uzajamnoga obogaćivanja.

Riječ je o uključivanju koje se konkretizira u odgojnim djelima u korist izbjeglica, žrtava trgovine ljudima, migranata, i to bez obzira na spol, religiju ili etničku pripadnost. Inkluzija nije neki moderni izum, nego je sastavni dio kršćanske spasenjske poruke. Danas je potrebno ubrzati taj uključujući pokret kako bi se zaustavila kultura odbacivanja, uzrokovana odbijanjem bratstva kao sastavnog čimbenika čovječstva. Te podjele i suprostavljanja, zbog kojih se kvare odnosi, skrivaju strah od različitosti i razlika. Zbog toga je odgoj pozvan formirati, svojom snagom koja pomiruje, ljude

⁸³ Mladen Parlov, Briga za zajedničku kuću, *Crkva u svijetu* 54 (2019.) 3, 307-310, 308.

⁸⁴ Aquilino Giada; Anić Ariana – Vatikan, Papa Franjo: Odgoj treba biti snaga koja pomiruje. Objavljeno 20. veljače 2020. Preuzeto s <https://www.vaticannews.va/hr/papa/news/2020-02/papa-franjo-audijencija-zbor-katolicki-odgoj-snaga-koja-pomiruje.html> [17. svibnja 2020.]

⁸⁵ *Isto*, [17. svibnja 2020.]

sposobne shvatiti da različitosti ne priječe jedinstvo; štoviše, prijeko su potrebne za obogaćivanje vlastitoga identiteta, kao i onoga svih ljudi.“⁸⁶

Dalje Papa Franjo navodi kako je odgoj i pokret ekipe, jer nikada nije djelo samo jedne osobe ili ustanove, ali pokret koji pomiruje, skladan – nositelj mira. Naglašava kako je odgojni pokret

„(...) graditelj mira snaga koju valja jačati protiv „egolatrije“ koja rađa ne-mir, podjele među naraštajima, među narodima, kulturama, među bogatim i siromašnim stanovništvom, među muškarcima i ženama, između gospodarstva i etike, između čovječanstva i okoliša (...) Prijeko je potrebno ujediniti snage u širem odgojnom savezu kako bi se formirale zrele osobe, sposobne navladati podjele i suprotnosti, te izgradilo tkivo odnosa za bratskije čovječanstvo. Za postizanje tih ciljeva potrebna je hrabrost. Hrabrost za stavljanje osobe u središte. Hrabrost za ulaganje najbolje energije. Hrabrost za formiranje osoba koje su se spremne staviti u službu zajednice. Hrabrost za davanje dobre plaće odgajateljima.“⁸⁷

⁸⁶ *Isto*, [17. svibnja 2020.]

⁸⁷ *Isto*.

4. ZAKLJUČAK

Stvaranje svijeta i svega što on sadrži tumači se u *Svetom pismu* kao očitovanje Božje slave, mudrosti i ljubavi ispunjene brigom za sve stvoreno. Kao vrhunac stvaranja Stvoritelj je na svoju sliku stvorio čovjeka, dajući mu sposobnost da može ljubiti, imati razum i slobodnu volju, da može prepoznati i naslutiti prisutnost Boga.

Stvoritelj je čovjeku dao i talente i sposobnosti da se brine za sebe i za sve ono što ga okružuje. Podario mu je Zemlju i sve što ona sadrži da njima upravlja, da ih čuva i dograđuje odnosno da bude Božjim sustvarateljem.

Shvaćanje prirode kao Božjeg dara, prihvaćanje svega što živi i što je Bog stvorio, praktična je i duhovna vodilja jednog od najvećih svetaca Katoličke Crkve uopće - sv. Franje Asiškog. On je prirodu doživljavao kao mjesto koje nudi mnoštvo mogućnosti za susret s Bogom, otkrivao je prirodu i živio sa svim stvorovima, a svoj odnos prema prirodi sjedinio je u *Pjesmi stvorova*, u kojoj o stvorovima govori kao o braći i sestrama.

Odnos čovjeka i prirode kroz povijest se konstantno mijenjao, od pretpovijesne dominacije prirode nad čovjekom do današnjeg odnosa dominacije čovjeka nad prirodom uslijed čega dolazi do njezinog prekomjernog iskorištavanja i uništavanja. Duboka ekološka kriza kojoj svjedočimo je rezultat nebrige i gubljenja duhovnosti suvremenog čovjeka, a papa Ivan Pavao II. povezo ju je s dubokom moralnom krizom suvremenoga čovjeka.

Ekologija kao znanost koja proučava odnose između živih bića, njihov odnos prema okolišu kao i utjecaj okoliša na živa bića nije nešto strano katoličanstvu i katolicima. Naprotiv, ona je duboko ukorijenjena u nauku Katoličke Crkve, a posebno kroz djelovanje sv. Franje Asiškog koji je smatrao da se bratskim odnosom sa svim stvorenim odaje priznanje *Stvoritelju*, da život u skladu s Božjom voljom znači i život u skladu s prirodom odnosno očuvanje prirode onakvom kakvom ju je Bog stvorio.

Ispravno shvaćanje prirode, prihvaćanje svega što živi i što je Bog stvorio mora prožeti svijest svih ljudi, posebice kršćana. Kako će izgledati budućnost ovisi o tome koliko će današnji i budući naraštaji biti spremni uložiti truda i znanja, odnosno koliko će biti spremni mijenjati svoj odnos prema prirodi, prema svemu stvorenome.

„Tko nije prosvijetljen sjajem stvorenih stvari, slijep je; koga ne bude glasovi prirode, gluh je; tko zadivljen čudom prirode ne hvali Boga, taj je nijem; koga ovi signali u svijetu ne upućuju na Boga, glup je. Otvori stoga svoje oči, prikloni im svoje duhovno uho, razveži svoj jezik i otvori svoje srce da bi u svim stvorenjima otkrio svoga Boga, da bi ga čuo, hvalio i ljubio... da se ne bi čitav krug zemaljski podigao protiv tebe.” (sv. Bonaventura, *Itinerarium*, I, 15)

Čovjek je jedini od svih živih bića sposoban preuzeti brigu za osiguranje budućnosti. Vjernicima je to i dužnost to činiti, odgovarajući za ono što čine ali i za ono što propuštaju učiniti. Iako je današnji čovjek bliže izrabljivaču, nego čovjeku koji u svemu stvorenome traži Boga, život u vjeri slijedeći primjer sv. Franje Asiškog jedina je sigurna budućnost Zemlje kojom se vraća odgovornom i razumnom korištenju prirodnih blagodati u skladu sa Božjom voljom. A to isključuje pohlepu i nezasićenost koje su glavni uzročnici nekontroliranog iskorištavanja bogatstva Zemlje i dovođenja čovječanstva u opasnost od samouništenja vlastitom civilizacijskom moći.

Ekološki kršćanski odgoj treba u središtu imati „osobu u svojoj cjelovitoj stvarnosti, da ju dovede do poznavanja sebe, zajedničkog doma u kojemu živi, te posebno, do otkrivanja bratstva kao odnosa koji stvara višekulturni sastav čovječanstva, izvor uzajamnog obogaćivanja“⁸⁸ ili kako je to svojim životom svjedočio sv. Franjo Asiški odgoj u bratskom odnosu sa svim stvorenim, odgoj u životu u skladu s Božjom voljom i odgoj u očuvanju prirode onakvom kakvom je Bog stvorio.

⁸⁸ ⁸⁸ Aquilino Giada; Anić Ariana – Vatikan, Papa Franjo: Odgoj treba biti snaga koja pomiruje. Objavljeno 20. veljače 2020. Preuzeto s <https://www.vaticannews.va/hr/papa/news/2020-02/papa-franjo-audijencija-zbor-katolicki-odgoj-snaga-koja-pomiruje.html> [17. svibnja 2020.]

BIBLIOGRAFIJA

Izvori:

1. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes*, Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu (7. prosinca 1965.), Dokumenti, KS, Zagreb, 1993., br. 1
2. IVAN XXIII., *Enciklika Mater et magistra*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1961.
3. KONGREGACIJA ZA KLER, Opći direktorij za katehezu (ODK), Kršćanska sadašnjost (KS) - Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije (NKU HBK), Zagreb, 2000., br. 145.
4. PAPA BENEDIKT XVI., *Caritas in Veritate - Ljubav u istini. Enciklika o cjelovitome ljudskom razvoju u ljubavi i istini*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009.
5. PAPA FRANJO, *Laudato si. Enciklika o brizi za zajednički dom*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2015.
6. PAPA IVAN PAVAO II., *Bula Inter Sanctos-Apostolsko pismo*, Proglašenje sv. Franje Asiškog zaštitnikom pobornika ekologije, dana 29. studenog 1979.
7. PAPA IVAN PAVAO II., *Enciklika Redemptor hominis- Otkupitelj čovjeka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1979
8. PAPA IVAN PAVAO II., *Enciklika Sollicitudo rei socialis- Socijalna Skrb*, Kršćanska sadašnjost, 1987.
9. PAVAO VI. , *Octogesima adveniens. Apostolsko pismo uzoritom kardinalu Mauriceu Royu, predsjedniku vijeća za laike i papinske komisije Pravda i mir, prigodom 80. obljetnice enciklike Rerum novarum*, KS, Zagreb, 1991.
10. PAVAO VI., *Enciklika Populorum progresio*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1967

Literatura:

- Ansorge Dirk, Božja nježnost u svim stvorenjima: temeljna misao enciklike pape Franje *Laudato si'*, *Crkva u svijetu* 54 (2019.) 3, 383-396.
- Artić Miroslav, Čovjek i priroda u svjetskim religijama, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline* 9 (2000.) 1-2 , 1-21.
- Babić Dejana, Vjerski odgoj predadolescenata i adolescenata, *Kateheza* 24 (2002.) 4, 368-383.

Biškup Marijan, Ekološki problemi u spisima Ivana Pavla II., *Socijalna ekologija* 8 (2000.) 1 -2, 49-60.

Gallo A. Luis, Kršćanski angažman u korist ekologije, *Kateheza* 29 (2007.) 4, 340-348.

Garmaz Jadranka, Matthias Scharer, *Stvaranje i /ili evolucija. Izazovi odgoja u vjeri*, u: Nikola Bižaca, Josip Dukić, Jadranka Garmaz, Kršćanstvo i evolucija. Zbornik radova XIV međunarodnog znanstvenog skupa, Split 2010., 161-190.

Grosso Giuseppe, Kršćanski odgoj, u: *Religijsko-pedagoško katehetski leksikon*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 1991., 390-392

Gusić Juraj, *Roditelji veliki graditelji: riječ roditeljima kako će odgojiti svoju djecu*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2002.

Herceg Nevenko, *Okoliš i održivi razvoj*, Sveučilište u Mostaru i Synopsis d.o.o. Zagreb, 2013.

Herceg Nevenko, Stanić-Koštroman Svjetlana, Šilkeg Mario, *Čovjek i okoliš*, HAZU BiH Mostar, Sveučilište Sjever Koprivnica, Synopsis d.o.o. Zagreb, Synopsis d.o.o. Sarajevo, Mostar-Koprivnica-Zagreb-Sarajevo, 2018.

Hesse Herman, *Franjo Asiški*, Alfa d.o.o. , Zagreb, 2009.

Jukić Renata, Ekološko pitanje kao odgojno-obrazovna potreba, *Socijalna ekologija* 20 (2011.) 3, 267-286.

Morandini Simone, *Teologija i ekologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2013.

Parlov Mladen, Briga za zajednički kuću, *Crkva u svijetu* 54 (2019.) 3, 307-310.

Parlov Mladen, Nacrt ekološke duhovnosti prema enciklici Laudato si pape Franje, *Crkva u svijetu* 54 (2019.) 3, 397-412.

Pozaić Valentin, Ekologija, *Obnovljeni život* 45 (1990.) 4, 243-252.

Pozaić Valentin, Dominum terrae – amor terrae, *Socijalna ekologija* 5 (1996.) 3, 347-357.

Prović, Mihael, Odgoj za katoličku ekopedagogiju s posebnim naglaskom na vjerski odgoj srednjoškolaca u obrazovnom sustavu Republike Hrvatske, *Crkva u svijetu* 54 (2019.) 3, 437-454.

Radman Vili, Teološka dimenzija ekologije: Poziv na unutarnje obraćenje, *Svjetlo riječi*, 2017., No. 407, 6-7.

Tescaroli Cirrilo, *Franjo Asiški*, Salesiana, Zagreb, 2017.,

Tomašević Luka, Ekologija: izazov kršćanstvu, *Socijalna ekologija* 9 (2000.)1-2, 23-33.

Tomašević Luka, Pristup prirodi Sv. Franje Asiškog, u: *Odgovornost za život*, Zbornik, Baška Voda, 1999., 313-330.

Tomašević Luka, Ekološki problem u duhu sv. Franje Asiškog, *Služba Božja* 38 (1998.) 1, 73-88.

Vidović Pero, Ekologija na prvoj strani Biblije, u V. Pozaić ur., *Ekologija: Znanstveno-etičko-teološki upiti i obzori*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1991.

Vukasović Ante, *Moralni odgoj*, Liber, Zagreb, 1974

Vukasović Ante, *Pedagogija*, Hrvatski katolički zbor „MI“ Zagreb 1994.

Vukoja Nikola, Sveti Franjo Asiški – globalni ekolog, u: *Odgovornost za život*, Zbornik, Baška Voda, 1999.

Vuleta Bože, Visovac - Škola bratimljenja sa stvorenim, *Socijalna ekologija* 6 (1997.) 1-2, 117-127.

Mreža:

Aquilino Giada, Anić Ariana, Papa Franjo: Odgoj treba biti snaga koja pomiruje. [Online, portal Vatican News, Objavljeno 20. veljače 2020.] Preuzeto s <https://www.vaticannews.va/hr/papa/news/2020-02/papa-franjo-audijencija-zbor-katolicki-odgoj-snaga-koja-pomiruje.html> [17.svibnja 2020.]